

Afscheid

REDE

Th.C.W. Oudemans

Th.C.W. Oudemans

Afscheid

Rede uitgesproken bij de aanvaarding
van het ambt van bijzonder hoogleraar
aan de Rijksuniversiteit Leiden
op 12 juni 1992

© 1992 Van Gorcum & Comp B.V., Postbus 43, 9400 AA Assen

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j^o het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Oudemans, Th.C.W.

Afscheid / Th.C.W. Oudemans. - Assen [etc.]: Van Gorcum
Inaugurale rede Leiden
NUGI 611
Trefw.: filosofie.

ISBN 90 232 2717 4

Druk: Van Gorcum, Assen

M. Heidegger, *Hermeneutik der Faktizität*, 32:
'Heute: Die Lage der Wissenschaften und der
Universität ist fragwürdiger geworden. Was geschieht?
Nichts.'

Afscheid

Mijnheer de rector magnificus,
Leden van het bestuur van het Leids Universiteits Fonds,
Leden van het curatorium van deze bijzondere leerstoel,
Zeer gewaardeerde toehoorders,

Het woord inauguratie is een van de woorden die wijzen naar de grond waaruit de universiteit als academie voortspruit. *Wat* heeft dit grondwoord te zeggen? Vooreerst: dat een inauguratie een overgang is die invoert in de *universitas*, de eenheid der faculteiten, die haar richting verkrijgt uit een verenigende idee. De vraag is ook: *hoe* spreekt een grondwoord als inauguratie? De woorden die de universiteit heden ten dage dragen hebben twee gezichten. Ze houden de academie in stand. Maar ze spreken *en passant*, in het voorbijgaan. De woorden academie, universiteit, college, decaan, inauguratie spreken, maar ze spreken op verstorven wijze. Het zijn afscheidswwoorden.

Waar aan herinnert het woord inauguratie op verstorven wijze? Aan een inwijding, de penetratie van en inlijving in een corpus waartoe tot dan toe de toegang ontzegd was. De noviet overschreed een drempel, en nam daarmee afscheid van zijn oude gedaante.

Nu hebben deze woorden afscheid genomen. De universiteit is geen corpus of corporatie die in organische termen te beschrijven is. In het tijdperk van de informatisering is een dergelijk log lichaam een blok aan het been, een obstakel voor de onbegrensde flexibiliteit van onderzoeksnetwerken en -weefsels. De hedendaagse universiteit is eerder een *task force*, een multi-functioneel inzetbaar bedrijf met interdisciplinair karakter. Hiertoe behoort de

flexibele opname en uitstoot van arbeidskrachten. Daarin heeft het woord inauguratie afscheid genomen — en het raadsel is dat dit afscheid nergens als smartelijk ervaren wordt.

Vrijwel volkomen omneveld bewaart het woord inauguratie de herinnering aan het Romeinse *in-augurare*, een woord dat duidt op de uitleg, *per sacram viam*, van tekenen aan de hemel, vooral van de vogelvlucht. Deze uitleg kon zo plaatsgrijpen dat zij een plaats of mens heiligde — de inauguratie. Door aandacht te schenken aan de hemelstreken was het de augur mogelijk een *afscheiding* te vinden, een omgeving voor de uitleg: de *templum*.¹ Het woord *templum* duidt, net als het Griekse woord τέμενος, op een afgescheiden omgeven ruimte. Wat vanuit de *templum* zijn mogelijkheid kreeg was het *con-templari*, het aanblikken.

Toen in de filosofie het Latijnse woord *contemplatio* het Griekse woord θεωρία ging vertalen had de band met de *templum* afscheid genomen. Het contemplatieve leven vond zijn bestemming in het onderscheid met het actieve leven. Vandaag de dag heeft ook dit onderscheid afscheid genomen. Het kan zelfs geen plaats hebben aan een hedendaagse wijsgerige faculteit. Hoe zou de filosoof als congresganger, publicist en organisator ooit het onderscheid tussen handelen en contempleren kunnen ervaren? Zelfs het huidige onderscheid dat nog zou kunnen verwijzen naar het verschil tussen *vita activa* en *vita contemplativa*, dat tussen toegepast en fundamenteel onderzoek, kan in een bedrijfsmatige, op maatschappelijk functioneren toegelegde organisatie geen wezenlijke betekenis hebben.

Maar in het afscheid van de inauguratie, als het al zo mag heten, gaat niets verloren. Inauguraties als *rites de passage*, auguren, vogels, alsmede de etymologische banden ertussen: ze zijn alle voorwerp van antropologisch, historisch, ornithologisch, ecologisch en filologisch onderzoek, en daarmee opgenomen in de alles omvattende informatisering.

In Sophocles' *Oedipus Coloneus* (OC) heeft de oude banneling Oedipus zich gezet in een χώρος...ἱρός, een 'heilige' omgeven ruimte, dicht bezet met laurier, olijf en wijnrank. Deze ruimte is

¹ Serv. Verg. A.1,92: 'templum dicitur locus manu auguris designatus in aëre, post quem factum ilico captantur auguria.'

niet zomaar geografisch afgescheiden. Er heerst een *wezenlijke* afgescheidenheid: de omgeven plaats is niet te betreden, niet aan te raken, niet te bewonen. Degenen tot wie de ruimte behoort zijn niet aan te spreken. Aan deze ruimte gaat men voorbij, zonder op te zien, zonder stem. Deze plaats heet: de drempel met bronzen voet (OC 57: χαλκόπους ὁδός). Deze drempel is een aanduiding van de wezenlijke afgescheidenheid van de plaats: in de omgeving van deze drempel neemt Oedipus afscheid van de zijnen, en van zijn leven.

Ooit heette de *Oedipus Coloneus* een klassieke tragedie. Nu er geen tijd en ruimte is voor het klassieke als het voorbeeldige voor welke renaissance dan ook leeft de tragedie voort als onderdeel van het informatiebestand der Griekse literatuur, en functioneert daar als uitdaging tot bronnenonderzoek en interpretatie. Hoe en waar zou te ervaren zijn dat Oedipus' afscheid in de afgescheiden ruimte van de τέμενος (OC 136) al lang afscheid van *ons* heeft genomen?

Wat laat de scheiding of het verscheiden van een dierbare een afscheid zijn? Niet het ruimtelijk uiteengaan: dat iemand uit het zicht raakt hoeft geen afscheid in te houden; en er kan afscheid genomen worden van iemand die zich in de nabijheid bevindt. Maar de zwaarte van een afscheid is zeker niet af te doen als 'inwendig gevoel.' Het afscheid grijpt plaats *tussen* de scheidenden. Het is een eigenaardige bewegingloosheid, die beantwoordt aan een in zichzelf tegengestelde beweging, waarin achterblijver en vertrekkende betrokken zijn. De afgescheidene raakt op afstand, en toch kan de achterblijver niet van hem losraken: hij blijft *bij* degene die *weg* is. Het afscheid is een niet kunnen bewegen tussen een onmogelijk bijeenblijven en een onmogelijk losraken.

Dit 'tussen' dat de gescheidenen bindt is op eigen wijze ruimtelijk, het afscheid grijpt plaats in een ruimte die de gescheidenen omgeeft, de om-streek van het afscheid. Naderen en uiteengaan zijn bewegingen die alleen binnen een horizon, een gezichtskring, kunnen plaatsgrijpen. Maar de horizon als gezichtskring van de scheidenden is maar één kant van de omstreek: de omstreek opent zelf de mogelijkheid van toenadering en verwijdering als wijzen van openstaan van de scheidenden naar elkaar. De omstreek is de openheid die toenadering en verwijdering toelaat en vast-

houdt:² de verlatenheid rond het afscheid die het binden en losraken van de scheidenden omgeeft.

Een schijnbaar eenvoudig voorbeeld uit *Sein und Zeit*: het dagelijks leven kent voorwerpen hun plaats toe 'onder de zon,' georiënteerd aan de hemelstreken. Maar de hemelstreken zijn niet zomaar geografische richtpunten: ze openen van zich uit de mogelijkheid voor iedere oriëntatie, ze geven aan de ligging van huizen en landerijen haar bestemming, ze geven de plaatsen aan van zons-opkomst en -ondergang, en zo van het begin en van het einde van de werkdag, en uiteindelijk van geboorte en dood. Het westen is de streek van het afscheid. Wanneer een graf in de richting van het westen is aangelegd, dan heeft dat zin gehad dankzij de hemelstreek van het westen als openende omstreek.

Hoe is het mogelijk dat het afscheid van de grondwoorden van de universiteit geen leegte achterlaat? Hoe is het mogelijk dat in de informatisering onderscheidingen, zoals die tussen fundamenteel en toegepast onderzoek, die tussen natuurkundig en technologisch onderzoek, en die tussen filosofie en *Geisteswissenschaft* als *moral science*, zijn weggevallen? De grond van deze onderscheidingen: de *vrijheid* van het fundamentele, op waarheid en niets dan de waarheid gerichte onderzoek, heeft zijn ingrijpende kracht verloren. In *Der Streit der Fakultäten* zegt Kant dat er aan de universiteit een faculteit moet zijn die onafhankelijk is van de bevelen van de regering, en die daarmee die fundamentele vrijheid heeft die samenhangt met de wetenschap voor zover die uitsluitend belang heeft bij de waarheid — in die faculteit moet de rede het recht hebben openlijk te spreken (A.9-10). In zijn inaugurele rede als rector magnificus in 1933 kan Heidegger nog expliciet afscheid nemen van de academische vrijheid door haar te verstoten.³ Heden

² M. Heidegger, *Heraklit*, Frankfurt 1979, *Gesamtausgabe* (GA) 55.335: 'Diese offene Weite ist jedoch nicht die Leere eines Behältnisses, sondern das verhaltene, vieles aufbehaltende und eigentümlich aus sich sich eingrenzende Offene, dessen Grenzen selbst wieder gegendhaft und d.h. weitend und weisend sind.'

³ M. Heidegger, *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität*, Frankfurt 1983, 15: 'Die vielbesungene »akademische Freiheit« wird aus der deutschen Universität verstoßen; denn diese Freiheit war unecht, weil nur vermeinend. Sie bedeutete vorwiegend Unbekümmertheit, Beliebigkeit der Absichten und Neigungen, Ungebundenheit im Tun und Lassen.'

ten dage is een dergelijk afscheid al niet meer mogelijk, omdat het hele onderscheid tussen academische vrijheid en onvrijheid afscheid genomen heeft in de geïnformatiseerde bedrijvigheid van de door functionarissen bezette en gecontroleerde faculteiten, die alle op hun wijze, al is het maar als culturele franje, aan het algemene nut en welzijn bijdragen.⁴ Hoe is het mogelijk dat de grondwoorden van de universiteit een afscheid behelzen dat zelf al afscheid genomen heeft?

Ieder afscheid draagt de kiem in zich van zijn eigen afscheid. Zoals het vergeten pas eigenlijk is wanneer het ook zichzelf vergeet — om in vergetelheid te verzinken —, zo onttrekt een afscheid zich: het weggaan van de geliefde is tegelijk het weggaan van de mogelijkheid het weggaan te ervaren. De grond hiervan is gelegen in een nog wezenlijker afscheid. In het afscheid zijn de scheidenden gefixeerd op elkaar, op het nabijblijven en losraken, bij voorbeeld in pogingen om van de afgescheidene los te komen, door het verlies te ‘aanvaarden’ of te ‘verwerken.’ Wat in de fixatie van de scheidenden op elkaar wegblijft, en dus altijd al afscheid heeft genomen, is de om-streek van het afscheid zelf, de verlatenheid.⁵ Dat de verlatenheid zelf in ieder afscheid wegblijft berust niet in onachtzaamheid van de scheidenden, maar is de manier waarop de verlatenheid zelf is: zij heeft altijd al afscheid genomen, en heeft daarin de mogelijkheid een afscheid te ervaren meegenomen. Zij onttrekt zich aan het zicht, en daarmee aan het spreken. Het is niet zomaar mogelijk om de hemelstreek van het westen — de hemelstreek die verbergt — te bespreken als de streek van de dood. Het openen door de omstreek heeft zich altijd al onttrokken.

In zijn inaugurele rede, gehouden in Freiburg in 1929, — een rede die beschouwd kan worden als de afscheidsrede van de universiteit

⁴ J. Derrida, *Du Droit à la Philosophie*, (DP) Paris 1990, 483: ‘Un pouvoir d’État ou les forces qu’il représente n’ont plus besoin, surtout à l’Ouest, d’interdire des recherches ou de censurer des discours. Il suffit de limiter les moyens, les supports de production, de transmission et de diffusion.’

⁵ GA 55.336: ‘Was so in eine umgebende Weite gebracht und dort untergebracht ist, kann als abgesondert betrachtet werden... Absonderung, Trennung, Scheidung sind mögliche Wesensfolgen der Gegend und dessen, was von einer Gegend umgeben ist.’

—, zegt Heidegger van de eenheid van de universiteit: de faculteiten worden door niets anders bijeengehouden dan door de technische organisatie ervan en door de praktische doelstellingen van de vakgebieden. De verworteling van de wetenschappen in de grond ervan is afgestorven.

Treurt Heidegger bij het verscheiden van de universiteit als geestelijke idee? Niet in die zin dat hij terugverlangt naar oude tijden, of op toekomstige hervormingen hoopt.⁶ Het regelmatig opklinkend rouwbeklag over het verlies van eenheid van de universiteit in de versnippering van specialismen heeft niets aangrijpends. Er is geen sprake van verlies aan eenheid van de universiteit: de benodigde eenheid der wetenschappen wordt gegarandeerd door de universiteit als onderzoeksinrichting. Zij is niet van boven opgelegd, door het keurslijf van een filosofische 'idee,' maar komt voort uit de noden van de concrete gang van het onderzoek zelf, als interdisciplinariteit. De eenheid van de universiteit is de organisatie van de mobiliteit van het onderzoek, om op flexibele wijze te kunnen beantwoorden aan het voortdurend opkomen van nieuwe technische, maatschappelijke en culturele noden. Aan deze eenheid hoeft de faculteit der wijsbegeerte niets bij te dragen, en zij kan er niets aan bijdragen, of het zou moeten zijn als masker, als culturele *face lift* ter 'profilering' van de aangezichtsloosheid van de hedendaagse universiteit.

De noodwendigheid van een faculteit der wijsbegeerte heeft aan de universiteit als geïnformatiseerde bedrijvigheid al lang afscheid genomen. Er kan niets aangrijpends zijn aan een *kentheorie* die leeft van de omverwerping van zelf opgeworpen schijnproblemen. Van deze schijnproblemen zal de kentheorie nooit afscheid nemen, want zij wordt, samen met de door haar betwijfelde kennis, omvaamd door de voorstellende taal van de informatieoverdracht, die zij als zodanig nooit in de blik kan krijgen. Er is

⁶ M. Heidegger, Brief an E. Blochmann, 20-9-1930: 'Die jetzt wieder aufgeregter einsetzenden zufälligen Reformversuche an den Universitäten werden die Ratlosigkeit nur noch mehr und hoffentlich handgreiflich an den Tag bringen. Vielleicht müssen wir durch die Berufsschule hindurch, um die Macht und Notwendigkeit einer neuen geistigen Wirklichkeit zu erfahren, die *vor* all dem liegt. Dann müssen wir auch darauf verzichten, die abgestandenen und uns fremd gewordenen Idealismen der Zeit von Humboldts, Schleiermachers und Schellings zu erneuern.'

even weinig aangrijpends aan een *wetenschapsfilosofie* die bestaat uit het geven van ‘rationele reconstructies’ van wetenschappen die daar niet om gevraagd hebben en die nog nooit op grond van zo’n reconstructie een andere weg zijn ingeslagen. Geen wonder: deze reconstructies maken al gebruik van de ‘gereconstrueerde’ wetenschappelijke taal en wijze van kennen. De filosofische *ethiek* holt buiten adem achter de maatschappelijke en technologische ontwikkelingen aan, ontwikkelingen die elke ethische beoordeling in hun kielzog meenemen, en al achterhaald hebben op het moment dat ze wordt uitgesproken. De ‘*geschiedenis*’ van de filosofie waakt zorgvuldig tegen ‘systematische’ insluipsels, en kan zo iedere ingrijpende vraag op voorhand afwijzen, om voort te vegeteren in het uitgeven en becommentariëren van bronnen die even goed droog hadden kunnen blijven, als het literair bestel er niet toe zou uitdagen altijd weer nieuwe aan te boren. Zo kan de academische filosofie die onherroepelijk aan de informatisering gebonden is nog enige tijd fungeren als zelfreinigende machine: het uitbannen van zichzelf, als producente van filosofische schijnproblemen, bij wijze van reiniging van de taal, totdat deze een obstakelloze informatie-overdracht, dus de totale informatisering, mogelijk maakt. Wat er dan overblijft is de filosofie voorzover zij onderdeel kan zijn van het informatiseringsbedrijf, dus als hogere beroepsopleiding.

De onmogelijke tussenpositie van een afscheid tussen nabijheid en verte blijkt enerzijds uit de verwoede pogingen om van de verscheidene los te komen: men poogt afstand te *doen* van de verscheidene, en zo afstand van hem te *nemen*, kortom, van het ‘tussen’ van het afscheid weg te komen. Anderzijds blijkt hetzelfde uit de even verwoede pogingen om in de nabijheid van de verscheidene te blijven, zich eraan vast te klampen — ook hierin moet het ‘tussen’ van het afscheid wegvallen.

Of de scheidenden nu afstand nemen of geen afstand van elkaar kunnen doen, nooit heerst de *wezenlijke* afstandelijkheid van het afscheid: dat het afscheid bestaat in het *bewaren* van afstand, dat wil zeggen in het laten heersen van de omstreek van de verlatenheid waarbinnen afstand en nabijheid van het afscheid plaatsgrijpen.

Voor de geïnformatiseerde communicatie die steeds de balans opmaakt van winst en verlies is elk afscheid, als afzien van

de verscheidene, een vorm van inleveren, dus een verliespost die verdisconteerd moet worden. Wat Heidegger van het afscheid zegt is in elke zin onvoorstelbaar: 'Wo das Liebste gegangen, bleibt die Liebe zurück, denn anders könnte Jenes gar nicht gegangen sein' (M. Heidegger, *Hölderlins Hymnen »Germanien« und »Der Rhein«*, Frankfurt 1980, GA 39.95). Dit achterblijven van de liefde in het afscheid keert zich af van het behouden en verliezen, en keert in in de omstreek van het afscheid, de verlatenheid. Dat grijpt plaats doordat van de afgescheidene de afstand *bewaard* wordt. De afgescheidene wordt aan zichzelf over gelaten, hem wordt zijn plaats gelaten in de verlatenheid.

Wezenlijke rouw is geen najagen of losmaken van het verleden — zij is een sprong die alle bindingen en verlossingen in de onverschilligheid achterlaat, en aankomt in de omstreek waar de verscheidene thuishoort (zie GA 39.82). Het is een sprong van ongehoorde zwaarte om met de verscheidene mee te gaan in de verlatenheid waar deze thuis is. Deze sprong vergt nog een ander afscheid: van mijzelf als degene die wordt achtergelaten, als degene die zijn bezit moet inleveren of het terugverlangt, in de richting van mijn eigen afgescheidenheid, de afgescheidenheid van waaruit ik zelf indifferent ben.

Het afscheid als weggaan of sterven is, vanuit de omstreek van de verlatenheid doordacht, geen spoorloze verdwijning, maar de mogelijkheid dat de afgescheidene of verscheidene *leeft*, dat wil zeggen behouden blijft in de afgescheidenheid, die hem de mogelijkheid geeft te spreken. In de incommensurabele afgescheidenheid ligt de mogelijkheid van het ware afzien van de verscheidene — dat een ontvangen is van datgene wat de verscheidene te zeggen heeft.⁷ Heidegger gewaagt in deze van 'dank.' Dank duidt niet op een schuld die wel of niet vereffend wordt, maar op het afscheid nemen van iets of iemand, zo, dat het mogelijk is dit zijnde in de afgescheidenheid te *laten*, waar het zijn eigen zeggingskracht kan hebben.

⁷ Heidegger gewaagt van het 'wahre Verzichten': 'Ihm wird, indem es früheren Besitz dahinfahren läßt, gegeben, und zwar nicht nachträglich als Belohnung, sondern in sich ist das trauernde Ertragen des Verzichtenmüssens und Dahingebens ein Empfangen' (GA 39.94).

Wanneer Oedipus op raadselachtige wijze is gestorven, laat hij zijn dochters Ismene en Antigone huilend en klagend achter. Theseus zegt tot de meisjes (OC 1751):

παύετε θρήνον, παῖδες· ἐν οἷς γὰρ
χάρις ἢ χθονία ξυν' ἀπόκειται,
πενθεῖν οὐ χρή·

Vertaald: 'Laat af van de klaagzang, dochters. Immers, waarin de schenking van de aarde verzameld bewaard ligt, daar is geen bevoegdheid om te rouwen.' Het gaat er hier niet om dat Theseus vindt dat Antigone en Ismene nu wel genoeg gesnotterd hebben, en niet bij de pakken neer moeten zitten. Hij wijst ze op het *wezenlijke* afscheid van Oedipus, waarvan de heilige plaats, de τέμενος, al getuigt: dat Oedipus' heengaan een heengaan is in de richting van de afgescheidenheid, een verzameld worden op de plaats waar de verscheiden Oedipus vanuit de verborgenheid van zijn graf een schenking (χάρις) kan zijn. Oedipus' graf is een bescherming voor Athene die niet te vergelijken is met die van schilden of speren. In elke zin van het woord is Oedipus het *behoud* voor Athene: in hem ligt de mogelijkheid van een herinnering, van een vastgehouden worden, en van een redding in grondige zin: het geven van de mogelijkheid te rusten in de eigen omstreek. Deze schenking is uiteindelijk de schenking van de om-streek *zelf* waarin Oedipus is achtergelaten: de verborgen open plek in de aarde waarheen hij verzameld is.

Iedere poging om het afscheid van de universiteit ongedaan te maken door haar te hervormen reproduceert de informatisering. Hervormingsoproepen zijn klaagzangen die gebonden blijven aan de afwezigheid van het verscheidene. De enige mogelijkheid voor het denken zou zijn: de geïnformatiseerde universiteit laten voor wat zij is, dat wil zeggen te spreken vanuit de om-streek van de verlatenheid die de informatisering omcirkelt.

Derrida wijst op de relatieve scheiding tussen het corpus van de universiteit en het sociale lichaam waartoe de universiteit behoort. In deze scheiding ligt de mogelijkheid van een dissociatie, een bepaalde onafhankelijkheid ten opzichte van de sociale tijd, een speelruimte voor reflectie. Wanneer er tijd is voor reflectie is

er ook tijd om te reflecteren op de voorwaarden voor de reflectie — waardoor de reflectie zelf getransformeerd zou kunnen raken. Deze mogelijkheid van een ‘denken’ ligt voor Derrida in een *transcendentie*, een geraken *aan gene zijde* van de universiteit.⁸ Derrida’s afscheid is daarmee een afscheid *vanuit* de universiteit: het blijft gebonden aan datgene waarvan het afscheid neemt. Op die grond kan Derrida gewagen van een ‘verantwoordelijkheid’ van het denken voor de universiteit, een verantwoordelijkheid die de mogelijkheid openhoudt van een nieuwe ‘Verlichting,’ en verzet kan aantekenen tegen de universiteit als hogere beroepsopleiding.⁹ Maar de *woorden* verantwoordelijkheid en verlichting hebben afscheid genomen, en rusten al in de verlatenheid die de universiteit omvaamt. De verlatenheid geeft de informatisering haar onbegrensde mogelijkheden, waaronder de mogelijkheid om iedere overschrijding van het universitair bedrijf te incorporeren.¹⁰ De beantwoording aan het afscheid van de universiteit kan geen treden *buiten* de universiteit zijn, en evenmin het dwalen langs de grensgebieden ervan, maar kan alleen spreken *vanuit* de afgescheidenheid. *Dit* spreken heeft geen plaats binnen de universiteit en evenmin erbuiten. Het heeft überhaupt geen plaats — afgezien van de onbereikbare afgescheidenheid.¹¹

De onmogelijkheid van het afscheid als overgang *vanuit* de universiteit, dus als transcendentie, is te ervaren in het *woord* infor-

⁸ Derrida plaatst ‘la pensée’: ‘au-delà de la finalité technique, au-delà même de l’opposition entre finalité technique et principe de raison suffisante, au-delà de l’affinité entre technique et métaphysique...’ (DP 492).

⁹ J. Derrida, DP 492-93: ‘La nouvelle responsabilité de la »pensée« dont nous parlons ne peut pas ne pas s’accompagner, au moins, d’un mouvement de réserve, voire de rejet à l’égard de la professionnalisation de l’Université.’

¹⁰ Waar Derrida bevreest voor is, namelijk dat het geïnformatiseerde bestel zijn ‘denken’ zou kunnen incorporeren, is al gebeurd, en dat is onvermijdelijk. Omdat Derrida het bestel wil transcenderen blijft hij er aan gebonden, en geeft hij het bestel, dat er altijd op uit is zich te verrijken, op voorhand de mogelijkheid zijn ‘denken’ op te nemen. Derrida’s deconstructie blijft academisch, en zijn oproep tot waakzaamheid tegen de assimilering van de ‘deconstructie’ is zelf al van het academisch bedrijf doortrokken. (‘Une analyse stratégique aussi vigilante que possible doit donc, les yeux grands ouverts, tenter de prévenir de telles réappropriations’ — DP 492).

¹¹ M. Heidegger, *Beiträge zur Philosophie*, Frankfurt 1989, GA 65.155-56: ‘Die Philosophie, hier nur verstanden als denkende Besinnung auf die Wahrheit und Fragwürdigkeit des Seyns, nicht als historische und »Systeme« anfertigende

matisering als grondwoord van de hedendaagse universiteit. Dit woord behoort niet tot een wetenschappelijke of filosofische beschrijving, want alle wetenschap en filosofie is al in de informatisering betrokken. Het woord informatisering kan überhaupt niet tot het hedendaags taalgebruik behoren — als gebruik van ‘*conceptual tools*’ is het taalgebruik al geïnformatiseerd. Dan moet gezegd worden: iedere mogelijkheid om voorbij woorden als academie en inauguratie vanuit de nostalgie van een afscheid te ervaren is al door de informatisering ingehaald: we spreken eenvoudigweg niet langer van de academie maar van de RUL, niet van een inauguratie, maar van een oratie of openbare les.

Terwijl de informatie informeert, dus communiceert, *formeert* ze tegelijkertijd (zie M. Heidegger, *Der Satz vom Grund* (SvG), Pfullingen 1957, 203). Informatisering is ook: de inrichting en opslag van gegevensbestanden, en, verder gaand, de formatie van de inrichtingen die de informatieverzameling en -opslag reguleren, de universiteiten. Het verst reikt de informatisering als formatie doordat ze ook diegenen formeert die aan de informatisering beantwoorden en deze doorvoeren: de onderzoekers. De informatisering formeert een ander slag mensen — en dat is geen sociologische opmerking. Het is een wezenlijk hedendaags gebeuren dat de geleerde verdwenen is en plaats heeft gemaakt voor de onderzoeker die in een onderzoeksonderneming samenwerkt met andere bezetters van ‘formatieplaatsen.’ Het raadselachtige gebeuren dat hier plaatsgrijpt is dat de informatisering iedere onderzoekende of denkende beantwoording eraan heeft meegevoerd. Er is niets dat zich buiten de informatisering kenbaar kan maken: de informatisering bestemt het *zijn*, als hedendaagse bestemming ervan. Maar het *zijn* als informatisering doortrekt nu, heden ten dage, ook het *denken* dat eraan beantwoordt. Zijn en denken groeien samen. De mens als het ‘denkende wezen’ gaat langs de uiterste grens van de een val in de afgrond, namelijk daar waar hij zelf informatiebestand wordt (M. Heidegger, *Die Technik und die Kehre*, Pfullingen 1976, 26). Maar de mens gaat *langs* de grens, want het samengroeien, het con-crescere, dus concreet wor-

Gelehrsamkeit, hat an der »Universität« und vollends in der Betriebsanstalt, die sie werden wird, keinen Ort. Denn sie »hat« überhaupt nirgendwo einen solchen, es sei denn jenen, den sie selbst gründet, zu dem aber kein Weg von irgend einer festen Einrichtung aus unmittelbar hinzuführen vermag.’

den, van zijn en denken is te *ervaren*. Waar? Alleen op een daarvan op onberekenbare wijze afgescheiden plaats is het afsterven van de noodzaak van het vragen naar het geïnformatiseerde zijn te ervaren (*Zur Sache des Denkens*, (SD) Tübingen 1969, 64).¹²

Het raadsel is dat in het *woord* informatisering het naar elkaar toegroeien van de informatie als communicatie (*zijn*) en de informatie als formatie (*denken*) te ervaren is — die factische mogelijkheid is er alleen dankzij de afgescheidenheid, de omstreking van verlatenheid, die zich om dit woord heen genesteld heeft en het doortrekt. De informatisering berust als grondwoord in een afgrond, in de openheid die op onberekenbare wijze van de informatisering is afgescheiden, en daarin de informatisering haar eigen mogelijkheid geeft. Het woord bewaart de herinnering die de afgescheidenheid toebehoort.

Iedere tragedie behelst een ondergang. De ondergang van Oedipus of Antigone is geen beëindiging van hun leven, maar een ondergang als een zonsondergang, een verzinken dat elders de mogelijkheid bewaart van een opgang. Nu is de Griekse tragedie zelf ondergegaan in de informatisering van het toneelmatige en het filologische informatiebestand. Het is de vraag of deze ondergang in de afgescheidenheid niet een bewaring is die de mogelijkheid van een toekomstig spreken behelst, dus van een aanvang.¹³ Het laatste woord van de *Oedipus Coloneus* verwoordt het afscheid van Oedipus, van de Griekse tragedie, en van de Grieken:

ἀλλ' ἀποπαύετε μὴδ' ἐπὶ πλείῳ
θρήνον ἐγείρετε·
πάντως γὰρ ἔχει τάδε κύρος.

¹² SvG 41: '[Das] axiomatische Denken ist bereits dabei, ohne daß wir dies merken und in seiner Tragweite durchschauen, das Denken des Menschen zu verändern, daß es sich dem Wesen der modernen Technik anpaßt.'

¹³ M. Heidegger, *Parmenides*, Frankfurt 1982, GA 54.167-68: 'Wie, wenn der Untergang des Griechentums jenes Ereignis wäre, wodurch das anfängliche Wesen des Seins und der Wahrheit in seine eigene Verborgenheit zurückgeborgten und damit erst zukünftig wird? Wie, wenn »Untergang« nicht Ende, sondern Anfang sein müßte? Jede griechische Tragödie sagt den Untergang. Jeder dieser Untergänge ist ein Anfang und Aufgang des Wesenhaften...Geschichte geht unter, sofern sie in die Verborgenheit des Anfangs zurückgeht — d.h. sie geht, im Sinne

‘Maar laat af, en wek verder geen klagzang meer op; want alom omgeeft het geheiligd heersende dit alles.’ Pas het aflaten van ge-weeklaag door dit te laten rusten wijst de weg naar wat op verbor-gen wijze heerst, en zo behouden blijft, om ooit tot spreken te gera-ken. Heidegger noemt deze strofe het laatste gedicht van de laatste dichter van de Grieken — die een ongekende mogelijkheid bewaart (*Was ist Metaphysik?*, Nachwort, GA 9.312), juist in de epoche van de informatisering.

De onderscheidende grondwoorden waarop de universiteit berust-te, zoals vrijheid en onvrijheid, waarheid en onwaarheid, feiten en waarden, waren de grondwoorden van de metafysica. Het afscheid van de universiteit is een der aanduidingen van het afscheid van de metafysica. De informatisering heeft zich van dit afscheid al lang meester gemaakt, in een niet eindigende stroom van literatuur over de ondergang van het avondland, de dood van God en van de mens, het einde van de waarheid, van alle waarden, dus van alle -ismen, en van de historie. Een apocalyptische toon is de informati-sering niet vreemd. Op het ogenblik dat ook het apocalyptische zelf in de informatisering zijn ingrijpende macht verliest heerst een einde dat niet langer als einde ervaren wordt: een niet eindigende conversatie als uitwisseling van een eindeloze variatie van eindige gezichtspunten en perspectieven.

In alle stromingen en debatten die het al dan niet onmoge-lijke einde van de metafysica verkondigen heerst het afscheid dat losraakt door gebonden te blijven aan datgene waarvan het afscheid neemt. Daartegenover is het wezenlijke afscheid *rücksichtlos*. Het kijkt niet terug naar waar het afscheid van genomen heeft, maar heeft zich in de verlatenheid begeven die de metafysica altijd al haar mogelijkheid gaf door haar te omgeven als omstreek. Het onmogelijke *overwinnen* van de metafysica is door een onbereken-bare afgrond gescheiden van het wezenlijke afscheid als het *aan zichzelf overlaten* van de metafysica.¹⁴

der Verendung gedacht, deshalb gerade nicht unter, weil sie so nie “untergehen” kann.’

¹⁴ SD 25: ‘Sein ohne das Seiende denken, heißt: Sein ohne Rücksicht auf die Metaphysik denken. Eine solche Rücksicht herrscht nun aber auch noch in der Absicht, die Metaphysik zu überwinden. Darum gilt es, vom Überwinden abzulassen und die Metaphysik sich selbst zu überlassen.’

Alleen vanuit het afscheid als inkeer in de omstreek van de afgescheidenheid is het einde van de metafysica naar zijn zeggingskracht te ervaren. Doordat de metafysica daar wordt gelaten waar ze thuishoort kan haar einde als voleinding ervaren worden, dat wil zeggen als verzameling en bewaring van haar eigen mogelijkheid. Pas dan is het mogelijk de metafysica in wezenlijke zin af te danken, dat wil zeggen dank te zeggen door haar haar eigen mogelijkheid terug te geven.¹⁵ Vanuit de afgescheidenheid is het einde van universiteit en metafysica de *einder* ervan, de omgevende ruimte die hun de eigenlijke mogelijkheid geeft.

Wanneer Oedipus op zijn laatste weg aankomt op de drempel die met bronzen treden naar onderen raast, en zo verworteld is in de aarde (OC 1590-91), huilen zijn dochters. Oedipus zegt: één woord maakt al jullie moeiten los: het liefhebben, τὸ γὰρ φιλεῖν (1616).

Er komt een einde aan het jammeren van vader en dochters — dan treedt een zwijgen in, waarin een stem klinkt: ‘Oedipus, waarom aarzelen we onze weg te gaan (χωρεῖν)?’ Oedipus’ overgang in de onovergankelijkheid is voor degenen die van hem afscheid nemen niet te ervaren — zij maken plaats omdat hun de bevoegdheid ontbreekt om hier te kijken of te luisteren. Alleen Theseus ziet wat er gebeurt. Theseus moet zijn ogen met zijn hand afschermen, als iemand wie iets ongehoords verschenen is, waarvan het zien niet te verdragen is.

De streek van de afgescheidenheid is niet te betreden. De toegang ertoe weert zij af. Maar in deze weigering ligt *de* aanwijzing voor het denken, wanneer het zich afvraagt of het mogelijk is de informatisering vanuit de afgescheidenheid aan te zien als begrensd, als omgeven door een τέμενος. Het is de vraag of het woord informatisering, als communicatie en formatie, niet maar één zijde van

¹⁵ M. Heidegger, *Was heißt Denken?*, Tübingen 1971³, 159: ‘Wenn die Verhandlung einer Sache abgeschlossen, verabschiedet wird, sagt man, sie werde verdankt. Verabschieden meint hier nicht wegschicken, sondern umgekehrt: die Sache dahin bringen und fortan dort lassen, wohin sie gehört... Wenn ein Denken es vermöchte, das, was je und je zu denken gibt, in sein eigenes Wesen zu verabschieden, dann wäre solches Denken der höchste Dank der Sterblichen. Dieses Denken wäre die Verdankung des Bedenklichsten in seine eigenste Abgeschiedenheit, die das Bedenklichste unversehrbar in seine Fragwürdigkeit verwahrt.’

zichzelf laat zien, of de andere zijde ervan, de afgescheidenheid in het *woord*, niet spreekt van de weigering en de verlatenheid die communicatie en formatie omvaamt. Om dat te zien zou een inauguratie in grondige zin moeten plaatsgrijpen — een afscheid dat de toegang is tot de afgescheidenheid. Daar zou het afgescheiden *wezen* van de universiteit gelegen zijn, dat afscheid genomen heeft van het universitaire als het academische.¹⁶ Degene die hier nog zou kunnen zien, zij het met de handen voor de ogen, zou de augur, de geïnaugureerde zijn — niet een profeet of sjamaan, maar degene die de sprong heeft gewaagd in de verlatenheid die de informatisering omvaamt.

Oedipus kan geïnaugureerd worden in de afgescheiden heilige plaats, de τέμενος, doordat hij een ziener is, dat wil zeggen degene die weet heeft van datgene wat het schijnbaar voor de hand liggende, het schijnbaar empirisch zichtbare en hoorbare, altijd al zwijgend omringt, en daarmee empirisch is in *grondige* zin. In de *Oedipus Tyrannus* (OT) zegt hij dat voor het oplossen van het raadsel van de Sfinx het vermogen van een ziener nodig was (μαντείας - 394), maar dat hij daarvoor niets van de vogels hoefde te leren (OT 398). Toch vindt Oedipus' weg in de tragedie zijn bestemming vanuit datgene wat de vogels die andere vogel-zieners (οἰωνοθήτης), Tiresias, gezegd hebben, en vanuit het raadsel van die andere geveleugelde (πεπρόεσσα — OT508), de Sfinx.

Wat kan er aan de stemmen, of anders gezegd, aan de wegen (OC 1314) van de vogels beluisterd worden? Wanneer Oedipus zich in de τέμενος heeft gezet zegt Antigone, die daarvoor al wees op het omgevende van de laurier, de olijf en de wijnrank: dat de massa nachtegalen daarbinnen om de τέμενος heen op geheiligde wijze het woord hebben (πυκνόπτεροι δ' εἴσω κατ' αὐτὸν εὐστομοῦσ' ἀηδόνες). De zang van de nachtegalen is niet zomaar zoetgevooisde muziek, maar is zelf de aanwijzing die de afgeschei-

¹⁶ Omdat het Heidegger in de rectoraatsrede van 1933 gaat om de wil tot het *wezen* van de universiteit (SDU 15) is het onmogelijk deze rede op te vatten als oproep tot universitaire hervorming in nationaal-socialistische zin. Omdat de wil tot het *wezen* niets actiefs en niets passiefs heeft, maar alleen vanuit een 'laten' te verstaan is, hebben woorden als *Entschlossenheit* en *Selbstbehauptung* een zin die volstrekt is afgescheiden van de gangbare betekenis. Bij voorbeeld (*Nietzsche I*, Pfullingen 1961, 73): 'Selbstbehauptung, d.h. im Haupt, d.h. oben bleiben wollen, ist ständig ein Zurückgehen in das Wesen, in den Ursprung.'

denheid van de τέμενος bezingt, en tegelijk daaruit haar mogelijkheid put.¹⁷

Ook nu, in de epoche van de informatisering, die ook de epoche is van de ornithologie en de ecologie, is het mogelijk dat tussen vogels en mensen zich het radicaal empirische voordoet, dat wil zeggen een naar elkaar toekeren waarin de afgescheidenheid niet wegblijft. Noch vogels op zich noch mensen op zich, maar alleen het kruisen van hun beider blik kan het ongehoorde van de verlatenheid laten opkomen die alles wat voor te stellen is omvaamt. Ook nu hebben de vogels, door hun stem en hun vlucht, de grens bewaard om de informatisering heen — niet als gekwinkeleer, maar doordat in hun vlucht en zang mede de afgescheidenheid weerklinkt, waar dit gezang thuis hoort, en waarvan het blijk geeft. Maar dit weerklinken is een betovering: de vogels laten tegelijkertijd de ontoegankelijkheid horen van de plaats waar hun gezang thuishoort. Zij zijn door een onbereikbaarheid omcirkeld. Ze vliegen en zingen vanuit een open ruimte die afgesloten blijft — en laten zo iets horen van wat de treurnis is van het afscheid, en hoe deze afgeslotenheid alles kan voorbehouden.¹⁸

¹⁷ Dit blijkt uit het woord εὐστομέω: dat is niet zomaar: fraai gebekt zijn, maar duidt op een eigenaardig zwijgen temidden van de zang. Εὔστομος en εὐφημος zijn woorden die beide duiden op een stilte die een aanwijzing is naar het afgescheidene. Wie langs de τέμενος komt beweegt zijn mond zonder woorden; hij behoort tot een denken dat zwijgt en daardoor het woord geeft aan de afgescheidenheid (ἀλόγως τὸ τᾶς εὐφάμου στόμα φροντίδος ἰέντες) (OC 131-33) Het εὐστομέω van de vogels en het eu-femistische van de voorbijganger beantwoorden aan elkaar.

¹⁸ Het gaat erom (GA 55.95), 'den Vogel als, griechisch gesehen, das Tier zu erfahren und dann zu erkennen, daß im Schwingen und Anschweben die freie Durchmessung des Offenen, im Singen die Kunde und der Ruf und der Zauber anwest, so daß das Vogelwesen in das Offene we trägt und zubringt. Dazu gehört aber notwendig auch die Verschließung und Bewahrung des Verschlossenen, z.B. in der Trauer. Der Vogel, fliegend, singend, bindet und weist ins Offene. Er verstrickt in dieses.'

Geachte toehoorders,

Het is gebruikelijk om aan het einde van een inauguratie, als overgang naar de herneming van de dagelijkse beslommeringen, een dankwoord te zeggen. Ik ben dank verschuldigd aan de instellingen en de daartoe behorende functionarissen aan wie ik mijn 'academische positie' te danken heb. Deze dankbaarheid, als al dan niet te vereffenen schuld, en dus als verdiscontering van een tekort en een teveel, berust in een 'te danken hebben' dat alle vergelden en verdienen op afgrondelijke wijze omringt, namelijk dat het filosofisch denken zichzelf te danken heeft aan de gift van de afgescheidenheid. Deze gift kan ontvangen worden door de stem van een vriend,¹⁹ hier: van Rob van Dijk. De stem van een vriend is als de stem van een vogel: zij stemt door te wenken vanuit de afgescheidenheid. Dit stemmen is een betoveren, het leggen van een strik, een σείρῃ. Stemmen van vogels en vrienden zijn stemmen van Sirenen — zij lokken, maar hebben altijd al de wijk genomen. Daarin zijn zij aanduiding van de verlatenheid. Ik heb gezegd.

¹⁹ M. Heidegger, *Sein und Zeit*, Tübingen 1972¹², 163: 'Das Hören auf ... ist das existenziale Offensein des Daseins als Mitsein für den Anderen. Das Hören konstituiert sogar die primäre und eigentliche Offenheit des Daseins für sein eigenstes Seinkönnen, als Hören der Stimme des Freundes, den jedes Dasein bei sich trägt.' Hierin (ibid. 122) 'besteht die Möglichkeit einer Fürsorge, die für den Anderen nicht so sehr einspringt, als daß sie ihm in seinem existenziellen Seinkönnen *vorausspringt*, nicht um ihm die »Sorge« abzunehmen, sondern erst eigentlich als solche zurückzugeben.'

